

SÅNG I SIKTE

HANDLEDNING

SÅNG I SIKTE

RADIOSERIE I 10 AVSNITT 10 X 12 MINUTER

MÅLGRUPP: F-3

FÖRORD

Överallt där det finns människor finns det sång, att sjunga verkar vara ett grundläggande mänskligt behov. I alla tider har vi människor sjungit, såväl tillsammans med andra som i vår ensamhet. Sånger gör att vi känner samhörighet, vilket säkert har att göra med att människan är ett flockdjur och att vi synkroniserar vår flock med olika markörer som visar att vi hör ihop. Språket och dess dialekter är tydliga sådana markörer, klädstilar, kroppsspråk, flaggor och emblem är andra. Sånger fungerar likadant: när vi sjunger tillsammans sammanstrålar vi i ord och ton, skapar och delar något på samma gång.

De flesta sånger har en text som berättar om något, och på det sättet är sjungandet likt (sam)talet. Men sångens rytm och melodi tillför något mer. Olika sånger väcker olika känslor, vid olika tillfällen och för olika människor. I sångens form kan man också ge uttryck för sådant som kanske inte låter sig uttryckas med enbart ord – kärlek, sorg, glädje och smärta.

Sånger väcker inte bara känslor utan kan också, till skillnad från instrumentalmusik, tematisera känslor och därigenom göra dem ”synliga” och möjliga att identifiera sig med. Sångtexternas funktion är och har varit mångskiftande – i visans form har människor kunnat berätta historier, underhålla, överföra kunskap mellan generationer, moralisera, förmedla nyheter, markera årets skiftningar, uppvakta och sprida propaganda. Sångens och sjungandets makt är stor, kanske större än man tror. Genom sånger kan man skapa opinion, och till och med störta regeringar!

I alla tider har människor sjungit vid årets högtider som jul, midsommar och Lucia. Och inte blir det väl någon riktig födelsedagsuppvaktning utan sång? Och tänk hur firad man känner sig om man får en alldeles egen hyllningssång diktad av släkt och vänner! Men vi hyllar inte bara våra nära och kära med sånger, de flesta länder har också sina egna hyllningsvisor: nationalsångerna. Snart sagt alla nationer har en egen nationalsång, även de folk som saknar geografiskt definierat land, såsom samerna och romerna.

Sånger förändras och får nya funktioner med de människor och sammanhang som bär dem, ofta finns fascinerande berättelser bakom deras tillkomst och användning. Denna programserie tar upp några av dessa sånger och traditioner.

OM SÅNG I SIKTE

Viggo som är nio år är ute på en jordenruntsegling tillsammans med sin mamma Matilda och hennes gudmor Peggy. Det är en spännande och rolig resa, men ibland längtar Viggo hem och tänker på allt där hemma. Viggo skriver i sin dagbok och drar med lyssnaren in i allt nytt han upptäcker på sin långa, långa resa. När Viggo tänker på sina kompisar och skolan och allt det vanliga är det ofta sångminnen som kommer till honom. Peggy vet och kan nästan allt och tillsammans med henne utforskar Viggo både allt nytt han möter och vis-skatten som han och många andra barn bär med sig.

Tio avsnitt och lika många visgenrer, traditioner eller välkända visor och sånger hinner Viggo och Peggy prata om under seriens gång. Förutom avsnittets titelsång kommer lyssnaren möta andra visor och sånger som vi förknippar med de sammanhang och traditioner Viggo och Peggy samtalar om.

- Den blomstertid nu kommer
- Små grodorna, små grodorna
- Du gamla, du fria
- Med en enkel tulipan
- Lucia
- Sjömansvisor
- Majvisor
- Klapplekar
- Vaggvisor
- Emigrantvisor

SÅ HÄR KAN DU ANVÄNDA PROGRAMMET

Sång i sikte vill väcka intresse för musikens och sångens betydelse. Serien berättar genom sånger och visor om några av våra traditioner och om vår historia. Sång i sikte fungerar lika bra i musikundervisningen som i ämnen som historia, svenska och geografi.

Seriens Kopplingar till Lgr11

Ur centralt innehåll ämnet Musik åk 1-3

MUSIKENS SAMMANHANG OCH FUNKTIONER

- Associationer, tankar, känslor och bilder som uppkommer när man lyssnar på musik.
- Olika instrument från grupperna blås-, sträng-, tangent- och slagverksinstrument.

- Hur instrumenten låter och ser ut.
- Musik som knyter an till elevens vardagliga och högtidliga sammanhang, däribland nationalsången och några av de vanligaste psalmerna, samt inblickar i svensk och nordisk barnvisetradition.

Ur centralt innehåll de samhällsorienterande ämnena åk 1-3

ATT LEVA TILLSAMMANS

- Skildringar av livet förr och nu i barnlitteratur, sånger och filmer, till exempel skildringar av familjeliv och skola. Minnen berättade av människor som lever nu.

Ur centralt innehåll ämnet svenska åk 1-3

TALA, LYSSNA OCH SAMTALA

- Att lyssna och återberätta i olika samtalssituationer.
- Berättande i olika kulturer, under olika tider och för skilda syften.

BERÄTTANDE TEXTER OCH SAKPROSATEXTER

- Berättande texter och poetiska texter för barn från olika tider och skilda delar av världen. Texter i form av rim, ramsor, sånger, bilderböcker, kapitelböcker, lyrik, dramatik, sagor och myter. Berättande och poetiska texter som belyser människors upplevelser och erfarenheter.
- Berättande texters budskap, uppbyggnad och innehåll. Hur en berättande text kan organiseras med inledning, händelseförlopp och avslutning samt litterära personbeskrivningar.

I den här handledningen finns tips på hur man kan arbeta med serien tillsammans i gruppen. Till varje avsnitt finns en utförlig bakgrundsbeskrivning av den genre eller visa/sång som Viggo och Peggy talar om. Det finns frågor och övningar att arbeta med såväl innan som efter man har lyssnat på programmen. Det är stor skillnad på att lyssna på programmen tillsammans med barn i en förskoleklass som kanske ännu inte har varit med på en skolavslutning, och elever i tredje klass som har mött både skolavslutningar och olika typer av berättande texter – utgå från den grupp just du har och anpassa frågeställningar utifrån ålder och förförståelse. Fokus i serien ligger på de visor och sånger som har funnits i den svenska traditionen under en längre tid, men missa inte möjligheten att i samband med varje avsnitt lyfta de andra vis- och sångtraditioner som kan finnas i gruppen.

ATT SAMTALA OM/GÖRA I ANSLUTNING TILL VARJE AVSNITT

- Titta på en karta för att se var några av avsnittets visor har sitt ursprung.
- Följ Viggos resa på en karta. Rita in de platser han nämner i programmet. Kanske kan ni skriva eller rita om hur Viggo har det där han är. Viken årstid är det? Hur ser det ut där han är? Vad tror ni att han gör? Vad ser, hör och möter han?

- Vilka andra visor och sånger inom samma tema känner gruppen till?
- Många sånger och visor i serien förknippar vi med särskilda årstider, högtider, platser eller ritualer. Vid dessa tillfällen har vi också andra traditioner och vanor – prata tillsammans om dem.

DEN BLOMSTERTID NU KOMMER

En viktig funktion för sång och musik är att markera skiftet. Det gör vi till exempel när vi sjunger på födelsedagar, bröllop, dop och begravningar. Det kan vara fråga om skiftet från en ålder till en annan; från ungdom och vuxenliv; uppgåendet i en förening eller själva gränsen mellan liv och död. Även skolavslutningen innebär ett skifte – mellan skola och hem, plikt och ledighet, arbete och fritid.

Idag ser vi på sommarlovet som en tid av vila och lek när batterierna ska laddas om inför nästa läsår, men så har det inte alltid varit. När skolplikten infördes i Sverige år 1842 var den en del i en demokratisering av utbildningen. Tidigare hade endast föräldrar i samhällets högre skikt haft möjlighet att ge sina barn utbildning. Genom folkskolestadgan slogs det fast att skolgång skulle vara obligatorisk för alla barn. Det innebar att barnen inte längre kunde hjälpa till i jordbruket på samma sätt som tidigare. Det blev därför nödvändigt att ge barnen ledigt från skolan under den mest arbetskrävande tiden under jordbruksåret – sommaren. Sommarlovet var alltså inte i första hand förknippat med lek och lata dagar på stranden, som de flesta kanske ser det nu, utan en tid när man tillsammans med de vuxna arbetade med jordbruket.

Traditionellt har avslutningen förknippats med psalmsång. Kristendomsundervisningen var en viktig och integrerad del av skolan och morgonbön och psalmsång var en del av skoldagen långt in på 1960-talet. Detta lever kvar främst i avslutningsceremonierna. De flesta förknippar nog psalmerna "Den blomstertid nu kommer" och "I denna ljuva sommartid" med just skolavslutningar. Många kanske inte ens vet att det är psalmer!

Texten till "Den blomstertid nu kommer" har funnits med i den svenska psalmboken ända sedan 1695, beskriven som "en sommarvisa". Melodin har troligen folkligt ursprung men texten tros ha skrivits av Israel Kolmodin som vid tiden för visans tillkomst var biskop i Visby. Det brukar sägas att Kolmodin fick sin skaparanda från den gotländska naturen, och så ska även vara fallet med denna sång. Vid en vandring vid Hångers källa utanför Lärbro lär han ha sett de "fagra blomsterängar" och de "rika örtesängar" som gav honom inspiration till psalmen.

En anledning till att psalmen kunnat leva kvar allt sedan dess och fortfarande är så populär även i dagens sekulariserade skola är kanske (förutom att texten är så vacker) att dess religiösa anknytning inte är så stark, åtminstone inte i de första verserna.

Idag har de traditionella psalmerna fått konkurrens vid skolavslutningarna av andra profana sånger. Poplåtar som Tomas Ledins "Sommaren är kort" och Ted Gärdestads "Sol, vind och vatten" hörs ofta vid moderna skolavslutningar. Men den allra mest populära sången i senare tiders skolavslutningsrepertoar är säkert Astrid Lindgrens och Georg Riedels "Idas sommarvisa", från filmen Emil och griseknoen. Det som har gjort att den har fått så starkt fäste bland våra avslutningssånger är nog att den innehållsmässigt faktiskt på många sätt liknar en psalm. I sången träder barnet fram som förbunden med naturens växtkraft: Ida blir den som ger nytt liv åt naturen i sommartid: "Jag gör så att blommorna blommar; jag gör hela kohagen grön, och nu så har sommaren kommit, för jag har just tagit bort snön".

INNAN NI LYSSNAR:

- Vilken/vilka årstider är det skolavslutning?
- Vad gör man på en skolavslutning?
- Varför har man skolavslutning?

NÄR NI HAR LYSSNAT:

- Vilka sånger brukar ni sjunga på skolavslutningen? Finns det andra sånger som du tycker skulle passa bra att sjunga?
- Rita en bild från en skolavslutning. Berätta för en kamrat varför du har valt att rita just den bilden.
- Skolavslutningen är ju både ett slut på skolåret och en början på sommarlov. Kan du komma på andra tillfällen då vi firar att något både slutar och börjar?
- Mycket på avslutningen handlar om att sommarlov är en lycklig tid. Varför är det så kul att ha sommarlov? Tycker alla det? Finns det tråkiga saker med sommaren också? Gör en lista på "sommарplågor" tillsammans.
- Viggo blir ledsen när han tänker tillbaka på avslutningen och hur hela klassen vinkade av honom. Har ni känt så som Viggo någon gång? Berätta för varandra.
- Varför hade skolan sommaruppehåll förr i tiden?

SMÅ GRODORNA

I alla tider har man dansat när det varit fest. Näst efter jul var midsommar den stora danshelgen då gamla och unga dansade tillsammans. Under resten av året var det främst ungdomar och unga vuxna mellan 15-25 (mellan konfirmation och giftermål) som dansade. Fanns ingen musiker på plats så dansade man sånglekar, men även om musiker fanns dansades det ofta sånglekar ändå.

Sånglekarna var alltså främst ungdomarnas dans, inte barnens. Många av dåtidens sånglekar har texter och rörelser som anspelar på flirt och frieri. Kring förra sekelskiftet skedde dock en förändring. Ungdomarna dansade allt färre sånglekar, vilka istället anpassades för barn. Det skapades/importerades en del nya sånglekar och flera gamla sånglekar ändrades för att passa

för barnen. De kunde användas i pedagogiska och uppfostrande syften, enligt den tidens synsätt. "Så göra vi när vi tvätta våra kläder..." I en sångleksbok kunde man läsa *Lekens tio bud*, som kunde lyda: "Rena händer, rena blickar och rena hjärtan!" eller "Kroppshållning och rörelser vackra!"

Oftast var det samma danser som man dansade vid olika tillfällena. De flesta sjöngs i många olika varianter – de hade olika text och melodi, och de lektes på lite olika sätt. Skåra havre lät t.ex. inte likadant i Skåra som i Linköping. Först på 1900-talet blev det vanligt med standardvarianter. Sånglekarnas spridning via skolor och olika folkrörelser har gjort att de flesta lär sig samma variant.

"Små grodorna" är en sånglek som väldigt starkt förknippas med midsommar och svensk tradition, men den är egentligen inte speciellt gammal och det är lite oklart vad den har för ursprung. Den trycktes första gången 1922 i *Sånglekar från Näs*, och leken antas ha skapats där på 20-talet. Den finns numera även i Norge, där man sjunger "Små rumpetroll" och Danmark, "Små fröer, små fröer" (= små grodor). Men det lär vara vanligt att sjunga om kväkande grodor på flera ställen i världen, t.ex. på Java.

Melodin till *Små grodorna* kan spåras till en militärmarsch från franska revolutionen, "La Chanson de l'Oignon ("Löksången"). Den har refrängen "Au pas, camarade, au pas camarade, au pas, au pas, au pas! (I takt, kamrat!) Det berättas att fransmännens dåtida fiender, briterna, med nedsättande ironi ändade texten till "Au pas, grenouilles!" ("I takt, grodor!") Engelsmän har ju ibland kallat fransmän för grodätare. Hur melodin har kommit till Sverige är obekant, men den engelska texten antas ha inspirerat den svenska. Franska barn sjunger fortfarande sången, med originaltexten.

INNAN NI LYSSNAR

- Vad är midsommar? Prata om midsommar – firar alla midsommar, hur firar vi midsommar och finns det något särskilt som vi förknippar med midsommarfirande? Samla midsommarord tillsammans.
- Många dansar sånglekar och binder blomsterkransar på midsommar. Hur brukar ni fira? Eller kanske firar ni inte alls.
- Sill och potatis hör för många till midsommar. Är det er favoritmat? Eller vad tycker ni att man skulle äta om ni fick bestämma det själva?

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Många av sånglekarna hade förr i tiden ett uppfostrande syfte. Om vuxna skulle hitta på liknande sånger för barn i dag, vad tror ni att de skulle kunna handla om? Och vad skulle sångerna handla om, om ni själva fick hitta på dem? Lyssna eller läs texterna till några olika sånglekar och försök att tillsammans hitta det uppfostrande i texten.
- Midsommar ansågs vara en magisk tid. Vissa människor tror på älvor och troll. Eller på spöken. Andra

tror att sådant bara är påhitt. Vad är verkligt? Hur kan man veta vad som är sant?

- Sju anses vara ett magiskt tal – man samlar sju sorters blommor. Känner ni till fler tal som anses vara magiska och kan ni komma på någon saga eller annat sammanhang där de talen finns med?

DU GAMLA, DU FRIA

Under 1800-talet när många av Europas nationer skapades blev det viktigt att ta fram enhetliga symboler. Man sökte efter det typiska hos olika folk för att kunna visa att man hörde ihop och att man var speciell. Det brukar sägas att den första nationalsången var den franska Marseljäsens som skrevs under franska revolutionen på 1790-talet och användes av revolutionsstyckarna. Texten är väldigt "krigisk" och man kan fundera på vilka känslor den skapar idag?

Allons enfants de la Patrie,

Framåt ni fosterlandets barn,

Le jour de gloire est arrivé!

Nu nalkas ärans stora dag!

Contre nous de la tyrannie,

Mot tyranniet,

L'étendard sanglant est levé,

Vi höja vårt blodiga standar,

Entendez-vous dans les campagnes

Hör ni över fältens krater

Mugir ces féroces soldats?

Dessa grymma soldaters rop?

Ils viennent jusque dans nos bras

De tränga sig inpå vår hop,

Égorger nos fils, nos compagnes!

De mörda våra söner, och våra livskamrater!

Alla nationalsånger är inte så krigiska som den franska. Men ofta handlar de ändå om hur bra det egna landet är. Och hur vi älskar det över allt annat: "Ja, jag vill leva jag vill dö i Noooooorden". Den svenska är lite speciell eftersom den handlar om Norden och inte bara Sverige. Men det beror på att texten skrevs 1844 när Sverige var i union med Norge. Unionen varade 1814–1905. Nationalsångernas texter handlar väldigt ofta om landets ärorika historia och om hur man besegrat andra länder i krig eller om hur starkt och arbetsamt det egna folket är. Ett annat tema är naturen. Hur vackert det är, om de höga bergen, de vida slätterna. Allt handlar naturligtvis om att man vill vara stolt över sitt land, dess historia och natur.

Hur låter en nationalsång då? Kan man känna igen en när man hör den. Ja, det kan man ofta göra faktiskt. Precis som när det gäller texten vill man ofta att melo-

din ska vara en hyllning och en markering av landets styrka och mod. Men det kan finnas en annan ingrediens också – nationalsången kan bygga på en musikstil som är typisk för det egna landet. Så tänkte säkert Richard Dybeck när han skrev texten till den svenska. Han använde melodin från en folkvisa. Dybeck var mycket intresserad av den gamla svenska folkmusiken och tyckte säkert att det passade särskilt bra att hylla landet till tonerna av en gammal balladmelodi. Du Gamla du frias ursprungliga text var en riddarballad från Västmanland *Så rider jag mig genom tolfmilan skog*.

Idén att använda en folkvisa är ett sätt tonsätta en nationalsång. Det andra sättet är att skriva en riktigt pampig ny melodi. De som skrivit nya melodier har ofta gjort taktfasta marscher precis som den franska Marseljäsens.

INNAN NI LYSSNAR

- Vad är en nationalsång? Vilka nationalsånger kan ni eller känner ni till?
- När brukar man sjunga nationalsången? Varför just då tror ni? Har det alltid varit så?
- Vilka andra symboler kan ett land (en nation ha)?

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Hur kommer det sig att Viggo och hans mamma börjar prata om nationalsången?
- Viggo frågar Peggy varför det finns nationalsånger. Vad får han för svar?
- Vilka olika typer av nationalsånger berättar Peggy att det finns?
- Vem var Richard Dybeck?
- Får man "sno" musik och text från andra? Är det skillnad på att ta något väldigt gammalt eller något nyskapat?
- Egentligen var det en annan sång som utsågs till Sveriges nationalsång – men vad hände med den?
- Kommer ni från olika länder? Lyssna på olika länders nationalsånger och jämför texter och musik. Vilka likheter finns det? Vilka skillnader?
- Till vilket land hör Grönland?

MED EN ENKEL TULIPAN

För att kunna fira födelsedag krävs att man har vetskap om dagen för sin födelse, en kunskap som allmoget i Sverige saknade långt fram i tiden genom den länge bristfälliga kyrkobokföringen. Ofta visste man inte ens vilket år man var född, utan kopplade det snarare till om det sammanföll med någon anslående händelse "det är kyrkan brann", eller "när koleran gick". Så sent som i början av 1900-talet berättas om en man i Halland som inte visste närmare än att han var född "på Gunnarps marknadsdag". Särskilt gällde detta förstas innan folkskolans inrättande och den allmänna skolplikten. Men ännu mot 1800-talets slut ansågs det i de bredare lagren märkligt att uppvakta någon på dess födelsedag i form av presenter osv.

Antikens greker och romare hade dock koll på sina födelsedagar genom den noggranna, statligt organiserade inregistreringen av alla nyfödda. Födelsedagsfirande har förkristet ursprung, många belägg från antikens Grekland och Rom visar att man firade årsdagar och hade födelsedagsfester - till exempel städers grundläggningsdagar och ämbetes instiftande. Kejsarens födelsedag var en stor högtid i gamla Rom, och bidrog till uppkomsten av kejsarkulten. På familjeplanet var den romerska husfaderns födelsedag en särskilt festlig dag, då familj, slavar och frigivna deltog i firandet.

I takt med kristendomens utbredande trängdes födelsedagen allt mer åt sidan; att fira den dag då man fötts till det av arvsynd belastade jordelivet var enligt fornkyrkans uppfattning föga lämpligt, men dessutom uppfattades födelsedagsfirandet som typiskt hedniskt, och det borde även därför motarbetas.

Inom den katolska kyrkan kom dopdagen och därmed namnsdagsfirandet att träda i dess ställe. Namnsdagsfirandet är alltså en rent kyrklig skapelse, ursprungligen en åminnefest till ett helgons ära.

"Ja må han/hon leva" är en av våra absolut mest kända visor i bemärkelsen den som "alla" kan, men betydligt mindre känd till sin historia. Dessutom förekommer den nästan aldrig i tryckta visböcker eftersom den är så välkänd. Bristen på belägg i såväl böcker som uppteckningar gör det extra svårt att veta hur gammal den är. Melodin är i alla fall betydligt äldre än texten. Carl Mikael Bellman använde den till ett par av sina visor så melodin var vid denna tid uppenbarligen känd och inte bara i Sverige. Melodien förekommer i verk av både Mozart och Haydn, så den måste ha varit känd i Österrike i slutet av 1700-talet.

"Med en enkel tulipan" är en sång skriven av Jules Sylvain (musik) och Sven Paddock (text), och den spelades först in på skiva av Bo Hallman 1938. Samma år gjorde Harry Brandelius respektive Sven-Olof Sandberg insjungningar. Den förekommer också i filmen *Svarta Rosor* (1945), framförd instrumentalt på dragspel. Sångens budskap är att istället för att köpa dyra presenter så räcker det med just en enkel "tulipan". Melodin har sedan kommit att användas till "Jag är en liten undulat".

"Happy Birthday to You" är en av de tre mest sjungna sångerna på engelska. Melodin skrevs 1893 av systrarna och lärarna Patty Hill och Mildred Hill från Florida. De arbetade i Louisville, Kentucky och deras skolklass sjöng sången i klassrummet som morgonhälsning. Sångens text löd då "Good Morning to All". På julen sjungs ibland en julsångsversion av sångtexten, med titeln "Merry Christmas to You". "Happy Birthday to You" har översatts till minst trettiofem språk, däribland spanska ("Cumpleaños feliz"), egyptisk arabiska, isländska, grekiska, ryska och serbiska. Och svenska: "Har den äran i dag" (översättare okänd). Ofta sjungs dock sången på engelska även i delar av världen där det inte talas engelska som vardagsspråk.

INNAN NI LYSSNAR

- Prata om födelsedagsfirande och namnsdagsfirande. Firar alla? Om inte - firar man kanske något annat istället?
- Vilka sånger och visor tänker ni på när ni hör födelsedag och namnsdag?

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Varför vaknar Viggo så tidigt?
- Peggy är lite sorgsen. Varför?
- Ta reda på mer om albatrossen.
- Vems födelsedag är det som gör att Peggy och Viggo börjar tala om hyllningsvisor?
- Födelsesången Ha den äran... finns på en mängd olika språk. Hur många tror Peggy att det är?
- I programmet hör vi en flicka som straff för att hon inte sjunger får sjunga ensam för alla andra. Hur tror ni hon kände sig? Har någon av er varit med om något liknande?
- När började man fira födelsedagar och namnsdagar i Sverige?
- Vad gjorde en namnsdagsblåsare? Rita en bild inspirerad av det Peggy berättar i programmet.
- Födelsedagshyss - ja, vad var det?
- Även om många firar namnsdagar och födelsedagar på liknande sätt så gör nog alla lite olika. Gör grupper om tre till fem och låt varje grupp tillsammans träna in en dramatisering av ett födelsedagsfirande. Låt dem börja med att berätta för varandra om hur just de firar.

LUCIA

Lucia kallas den högtid vi firar den 13 december. Lucia är också namnet på huvudpersonen vid denna högtid. Lucian är en sammanblandning av en rad olika figurer, såväl det katolska helgonet Sankta Lucia (vars helgondag infaller just den 13 december) och figurer och föreställningar ur folklig tradition. Smeknamn som Lusse eller Lussi förekommer också ofta, i sammansättningar som Lussebrud och Lusse katt.

Ordet Lucia kommer från *lux*, som är det latinska ordet för ljus. Och just ljus spelar en viktig roll i de folkliga seder och traditioner som har uppkommit kring den 13 december. Sedan mycket länge är detta ett mytomspunnet datum som årets längsta natt och vändpunkten inför ljusets återkomst. Detta stämmer ju inte längre, men enligt den julianska kalendern, som i Sverige och Finland gällde fram till mitten av 1700-talet, inföll vintersolståndet just natten till den 13 december. Denna mörkaste av nätter besvärjde man solens återkomst för att få ljuset att återvända. Enligt folktron var Lucifer och andra övernaturliga makter särskilt aktiva denna natt, så för säkerhets skull höll man sig inne, men utan att gå och lägga sig (så kallad Lussevaka). Ungdomarna däremot gick runt och sjöng visor i de kringliggande gårdarna för att tigga mat, dryck, pengar och gå-

vor. Ofta sjöngs några av de många Staffansvisorna, vars sista vers brukar vara just en "tiggartrof" om vad man ville ha – fick man inte det hotade man med hyss. Samma slags sångupptåg gjordes även vid andra högtider, till exempel på valborgsnatten då man "sjöng maj". När sedan den gregorianska kalendern (som fortfarande används idag) infördes 1753 så försköts vintersolståndet någon vecka, så att årets längsta natt i stället inträffade runt den 21 december. Trots detta fortsatte natten till den 13 december att leva kvar i folktron som årets längsta natt.

LUSSEBRUDEN

Det tycks vara i landskapen runt Vänern i västra Sverige som traditionen att fira ljus och mörker haft starkast fäste: i Bohuslän, Västergötland, Dalsland och Värmland. Man firade med mat och dryck såväl bland allmogen och som i herrgårdarna. Även kulten kring Sankta Lucia började i just dessa landskap. I de folkliga festsederna i bondesamhället förekom det att man "lussade" natten till 13 december. Då klädde man ut sig i gamla kläder till "lussegubbar" eller "lussebrudar" och gick runt bland gårdarna för att få sig en sup. Vid slutet av 1700-talet börjar en ny typ av luciabrud framträda i de högre stånden: en vitklädd kvinna, med vingar och/eller ljuskrans i håret. Traditionen med en ljusklädd kvinnogestalt växte sig allt starkare under 1800-talets första hälft, och började vid mitten av 1800-talet sakta sprida sig till andra sammanhang: till exempel universitetens studentmiljöer och allmogen i Vänerlandskapen.

MODERN LUCIATRADITION

Skansen tog upp luciatraktionen år 1893 som en gammal tradition värd att bevara. Vid sekelskiftet 1900 började folkkrörelserna få upp ögonen för Luciaseden, och år 1927 arrangerade Stockholms Dagblad en Luciatävling som mynnade ut i det första offentliga Luciatåget. Lokalpressen var inte sen att följa efter och snart arrangerades Luciaomröstningar och Luciatåg runt om i hela landet. Att utse ortens Lucia genom röstningar i lokaltidningen är något som håller i sig än i dag.

SÅNGEN SANKTA LUCIA

Sången "Sancta Lucia" handlar, trots namnet, egentligen inte direkt om helgonet. Det är en italiensk visa som skrevs år 1850. Texten handlar om en stämningsfull nattlig båtfärd, och refrängens Sankta Lucia syftar på en stadsdel i Neapel som är uppkallad efter helgonet. Visan spreds till Sverige och blev väldigt populär i början av 1900-talet. De första översättningarna var ganska trogna originaltexten, men när det moderna luciafirandet började spridas på 1920-talet skrevs texten om för att passa det svenska luciatåget. Den första översättningen med anknytning till luciafirandet trycktes i en skolsångbok 1921, och började "Nu stråla tända ljus uti din krona". Sedan har det kommit flera olika texter, och än i dag skrivs nya.

Numera är det framför allt tre svenska luciaterexter som används till denna melodi. Ingen av dem är en översättning av det italienska/neapolitanska originalet. 1) "Sankta Lucia, ljusklara hägring" (av Sigrid Elmblad 1860-1926, publ. 1919); 2) "Natten går tunga fjät" (av Arvid Rosén 1895-1973), publ. 1928) och den liten enklare varianten 3) "Ute är mörkt och kallt" (av folkskolläraren Halldis Ljungquist 1958), som framför allt används i förskolor och skolor.

INNAN NI LYSSNAR

- Samtala om varför och hur vi firar Lucia. Lista "Lucia"-ord tillsammans och försök gärna att sortera dem utifrån hur ni tycker att de hänger ihop med varandra (till exempel sådant som hänger ihop med jul, sådant man kan se kristna kopplingar till och så vidare).
- Vilka andra ljushögtider känner ni till?

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Arbeta tillsammans med en kamrat och anteckna tillsammans vad ni kommer ihåg om det Peggy berättade om Lucia; både om firandet i Norden och i Italien.
- Titta på listan med ord ni gjorde innan ni lyssnade och koppla ihop det ni har skrivit med de olika saker som Peggy berättar i programmet.
- Lucians röda band är vackert, men anledningen till att man har den är inte lika vacker. Vad symboliserar det röda bandet?
- Vilken/vilka sånger om Lucia tycker ni mest om? Varför: är det kanske något särskilt i texten eller melodin? Stämningen?
- Har ni varit med om ett strömavbrott någon gång, när ljuset plötsligt slocknar? Hur kändes det, och vad gjorde ni då? Vad kan man göra om man blir mörkrädd?
- Lussar ni någonstans förutom i skolan? Hur brukar det gå till?
- Vem eller vad vill du helst vara i luciatåget? Rita vad du helst vill vara och klipp ut din bild. Sätt upp era bilder på väggen eller på ett stort papper som ett luciatåg.

SJÖMANSVISOR

Idag är det för många en självklarhet att kunna resa och besöka främmande länder. Men för inte så länge sedan var möjligheterna att resa mycket mera begränsade. För äventyrslystna ungdomar, framförallt de som kom från arbetarklass och fattiga förhållanden, var alternativet att söka sig till sjömansyrket. Historierna är många om hur unga pojkar ljög om sin ålder eller förfalskade sina föräldrars namnteckning för att kunna få en sjöfartsbok och mönstra på ett fartyg. Att sjömansyrket var en hägrande framtid i ett ungt sinne framgår till exempel av barnvisan "Nisse tänker sjöman bli" av Birger Arwidsson och Ester Callersten.

En av många ungdomar som drömde om ett yrkesliv på sjön var Sigurd Sternvall som år 1900 mönstrade på ett segelfartyg i Stockholms hamn, bara 15 år gammal. Sternvall avancerade snabbt i graderna och 9 år senare avlade han sjökaptensexamen. Under långa och händelserika resor till havs fick Sternvall upp öronen för sjömansvisan och 1935 publicerade han boken "Sång under segel". Sjömansvisan kan berätta om äventyrliga sjömän på strapatser i främmande land eller ge uttryck för sjömannens saknad och längtan efter fästmän i hemlandet. En stor del av repertoaren är rena arbetsvisor, sk "shantys". Visor som sjungits för att underlätta de ofta enformiga och slitiga arbetsmomenten, till exempel att hålla takten när ankaret skulle lättas. De sistnämnda visorna sjöngs inte sällan på engelska, den internationella sjöfartens mest använda språk. Men den som sökt sig till sjömansyrket har inte bara behövt lära sig engelska, även på svenska har sjömännen en helt egen vokabulär. På sjön heter höger och vänster styrbord och babord, säng heter koj, golv heter durk, fönster heter ventil och så vidare.

Sjömannen behöver inte nödvändigtvis vara en man. Runt förra sekelskiftet började det bli vanligt med kvinnor i besättningen på svenska fartyg. Då började kvinnor mönstra på fartyg som köks- och mässpersonal, och något decennium senare även som telegrafister (gnist som det heter på sjömansspråk). Under 1960-talet började kvinnorna även jobba tillsammans med männen på däck och i maskin. Idag används ofta ordet "sjöfolk" som yrkesnamn istället för sjöman. Det har säkerligen funnits kvinnliga sjömän ännu tidigare, även om det hört till undantagen. På 1700-talet spred till exempel de kvinnliga sjörövarna Anne Bonny och Mary Read skräck bland sjöfarare i Karibien. Även en av de första kända svenska sjörövarna var en kvinna. Hon hette Alwilda och levde på 1100-talet. Hon slog sig in på sjöröveriets bana efter att ha rymt hemifrån för att undkomma ett bortgifte. Hela hennes besättning bestod av kvinnor. Trots det har de kvinnliga sjömännen gjort få avtryck i populärkulturen om sjömansyrket. I sjömansvisorna förekommer kvinnorna mest som föremål för mannens längtan i form av fästmän eller frun hemma i Sverige, eller som prostituerade runtom i världens hamnar som i visorna gärna sveps in i ett romantiskt skimmer. I Evert Taubes visa "Linnéa" längtar sjömannen hem till sin älskade i en stuga uti Bohuslän. Sjömannen erkänner att han själv "mången flicka närmare beskådat" under sina resor, men är samtidigt orolig att hans flicka inte varit trogen, ty i land finns "värre hajar än man skåda får på sjön och en sjöman kan bli lurad på sin lön".

Sjömanslivet har varit farofyllt ända in i modern tid. Under de bägge världskrigen under 1900-talet förklarade Sverige sig neutralt, men för sjömännen var kriget högst närvarande. Även svenska fartyg träffades av de krigförande ländernas torpeder och minor. Under andra världskriget omkom ca 2000 svenska sjömän och omkring 270 fartyg sänktes. "Från kust till kust vi

stävar över minofyllda fält, på oss det kommer an att rädda tusen hem från svält" sjunger Harry Brandelius i den ödesmättade "Balladen till sjömannen" komponerad av Lillebror Söderlundh. Men havet har inneburit faror inte bara för de som haft det som sin arbetsplats (förutom sjömän även fiskare). I gamla tiders folketro befolkades havet av Sjöraet eller Havsfrun, och i insjöar bodde Näcken och Bäckhästen, samtliga farliga väsen som hade för vana att locka den oförsiktige till sig i havets djup. I den medeltida balladdiktningen stiftar Herr Magnus bekantskap med havsfrun, Agneta råkar ut för havsmannen och Näcken bortför jungfrun för att nämna några låttitlar ur det stora standardverket Sveriges Medeltida Ballader.

INNAN NI LYSSNAR

- Vad gör en sjöman? Vilka likheter och skillnader finns det i att arbeta på sjön idag och förr i tiden?
- Vilka olika arbetsuppgifter finns det på ett stort fartyg?
- Är det någon som kan en sjömansvisa?

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Vad är det Peggy håller på med när Viggo kommer och börjar prata om sjömansvisor?
- Vad är en "shanty"? Varför sjöng man sådana sånger och vad handlade de ofta om? Prova gärna att sjunga en taktfast sång i takt med att ni till exempel skickar saker emellan er, sopar eller gräver. Hur känns det? jämför med hur vi idag använder musik när vi tränar.
- Vad var en sjömanslåda för något? Rita en bild av vad ni tror fanns i en skeppsgosses (eller skeppsflickas) sjömanslåda.
- Peggy berättar om spöken på skeppen. Återberätta för varandra om Skeppsrået, Sankt Elms eld eller havsfrun.
- Välj en sorts sjömansvisa (arbetsvisa, klagovisa, äventyrsvisa, hemlängtansvisa, kärleksvisa) och skriv en ny text till en gammal melodi. Arbeta gärna tillsammans och använd gärna ord och formuleringar som du har hört i programmet eller i andra visor.

MAJVISOR

På många platser i Finland och Sverige firas Valborg genom att bränna bål (valborgseld, valborgsmässobål, majbrasa) och tända fyrverkerier och smällare. På hednisk tid firade man i Norden en äldre högtid som var kopplad till de döda. Gränsen mellan de levande och de döda ansågs vara svagast under just denna natt.

Traditionen grundar sig på den hedniska högtid som funnits i Tyskland, men har senare kommit att sammankopplas med kulten av den heliga Valborg som blev helgonförklarad den 1 maj (som sedan firades som Valborgsmässan, Walpurgistag). Valborgskulten uppstod efter hennes död år 779 och kom i hög grad

att handla om skydd mot häxor och onda andar och förbands med den germanska hedendomens vårfester som sedan länge hållits denna dag. Dessa fester stämpelades av den kristna övertron såsom häxförsamlingar. Särskilt trodde man att häxorna på Valborgsmässoafton (mellan den 30 april och den 1 maj) red på kvastar eller getabockar till de gamla offerplatserna och där gjorde ofog i djävulens sällskap. För att oskadliggöra spökeriet förde man oväsen (med rop, skott och horn) och tände eldar på höjderna. Sådan blev nämligen den kristna tidens förklaring av dessa till sitt ursprung hedniska vårseder.

Valborgsmässoafton infaller på solens "kvartspunkt" i solhjulet, mitt emellan vårdagjämning och midsommar, och motsvaras av det hedniska Beltaine

De flesta svenskar förbinder inte valborgsfirandet med heliga Valborg. Valborgsfesten står oftare som symbol för våren och ljuset, därigenom går firandet längre tillbaka i tiden än kristendomen som, när den vann utbredning i Norden, knöt an till de gamla festerna. Eldar tändes ursprungligen inte för att skrämja bort häxor utan för att bränna det gamla och ge plats för det nya. Att ge plats för det nya stämde också väl in i den kristna tolkningen av livet där påskens tema från död till liv också symboliskt fick gestaltas i valborgselden. Seden att fira olika våredar har därigenom botten i både kristen och hednisk tradition.

"Att bära maj i by" är en av alla seder för att fira våren, en urgammal allmogesed. Resa majstång står i intimt samband med vårgrönskan. Man bröt gröna kvistar och planterade i åkrarna, i stugan och ladugården, eller smyckade majstången med dem för att överföra den inneboende kraften och lyckan på hus, gård och hela byn.

Första gången på våren när detta skedde blev det ofta ett festligt upptåg. Tidpunkten kunde växla; ibland skedde det så tidigt att man fick leta efter något grönt, ibland var det till hälften inne i sommaren. Majupptåget inföll i alla fall vid någon av kalenderns festtider: valborgsmässa, pingst eller midsommar.

En sak nära kopplad till att bära maj i by var majvisan. I Skåne, Halland och Blekinge, samt över hela Danmark hörde det till att ungdomarna sjöng en visa då de kom med "majen" (kvist eller majstång). Vanligen sjöng man någon av visorna i gruppen Majvisa:

1. den själländsk-skånska som är av religiös karaktär
2. den jylländska är en världslig visa i vilken ungdomen ber om bidrag till sitt majgille.

Det kan vara pingst eller midsommar också, men vanligast är Valborgsnatt, eller maj. Delar som ofta är med i dessa visor (se t ex "Maj är välkommen" med Folk och rackare, *Med rötter i medeltiden*)

- hälsning och inledning
- tiggeri och inställsamhet
- otålighet
- tack och farväl eller förargelse

INNAN NI LYSSNAR

- Majfirande, valborgsmässoafton, majbrasa, valborgsmässoeld – vad brukar ni fira?

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Varför måste Viggo, hans mamma och Peggy vända om när de är på väg in mot ön där de planerat att stiga iland?
- Varför tänder man eldar när man hälsar våren välkommen?
- Vad är en häxpipa för något? Varför smällde man smällare vid valborgsmässofirandet tidigare?
- Vem var egentligen den där Valborg som har fått en egen dag och afton? Ta reda på mer om henne.
- Hoppa över en eld – varför ska man göra det?
- Många ser våren som en nystart eller den tid på året då allt ska förändras. Varför tror ni att det är så? Jämför med vad som händer i naturen.
- Skriv en vårdikt eller en vårlåt.

SI SI KOMPLEJNI

– OM KLAPPEKAR OCH SKOLGÅRDSLEKAR

På skolgårdar runt om i världen kan man se barn stå två och två eller i ring och klappa händerna mot varandra till en ramsa eller sång, ofta med obegripliga ord. Ramsorna eller sångerna är sällan exakt lika, det finns en mängd olika variationer av dem, men likheterna är ändå så stora att det inte är någon tvekan om att det är samma lek som färdats mellan skolgårdarna – och till och med kontinenterna. Och detta utan inblandning av vuxna pedagoger. Detta är ett spännande fenomen och del av en unik tradition som innehåller mer än bara dessa klapplekar.

ÄLDRE SÅNGLEKAR

Bland skolgårdslekar som leks till sång eller ramsor finns också en äldre typ av sånglekar. Exempel på detta är *Bro bro breja*, som var känd i Europa redan på medeltiden. En annan är *Vi komma ifrån ria ra*, som troligen har kommit till Sverige via Norge eller Danmark och förmodligen inte är lika gammal. (Man tror att orden "ria ra" kan vara en förvanskning av "vida hav".) Dessa tidigare lekar var ofta ritualliknande lekar, såsom sånglekar, med upprepningar och fokus på det dramatiska.

LEKANDETS FÖRUTSÄTTNINGAR FÖRÄNDRAS

I och med en allt mer omfattande urbanisering förändrades förutsättningarna för barnens lekande. Innan det fanns skolgårdar fanns det sällan särskilda lekplatser för barn. När det infördes allmän skolplikt befann sig plötsligt en mängd barn i samma ålder på samma plats – där det fanns särskilda utrymmen för lek. Dessutom förändrades flickornas klädsel och synen på deras beteende, vilket gjorde fler sorters lekar acceptabla även för dem. De nya lekarna som uppkom i och med dessa nya förutsättningar var ofta individbaserade och ofta fokus på skicklighet. Exempel på detta är Hoppa rep, Hoppa twist och klapplekar.

KLAPPLEKAR

Redan på 1800-talet fanns det klapplekar som vuxna och barn lekte tillsammans, men på 50-talet spreds en ny klappleksvåg över världen. Exempel på dessa lekar är *So makaroni* som är spridd i stora delar av Eurpa, och *Si si komplejni* som tidigt var kända i USA och Kanada. Andra kända exempel är *Anne Liane*, *Flee fly flow* och *I Kinamockaskogen*. Till Sverige kom de på 70-talet, och dessa klapplekar leks och sprids från barn till barn utan vuxnas inblandning.

Barnen lär sig dem i låg- och mellanstadieåldern, ofta av äldre barn på skolan eller av äldre syskon. Barn som byter skola kan ta med sig ramsor och lekar från sin gamla skola till den nya. Andra spridningsvägar är ridläger, scoutläger och liknande miljöer där barn möts. På det sättet har de kommit till Sverige och spridits vidare från Sverige till andra länder – och återfinns nu i flera länder i olika delar av världen. I Sverige finns lekarna i hela landet. Frekvensen verkar skilja mer mellan olika skolgårdar än mellan olika delar av Sverige. Flera av dessa klapplekar har sitt ursprung i engelska språkområden. Men texterna har blivit omvandlade genom barnens eget bruk. Att orden ofta är obegripliga verkar inte vara ett problem, utan ofta något som gör texten spännande och kul. Denna "ordmagi" känns igen från en del äldre folkvisor.

Klapplekarna utförs antingen av flera barn som står i ring eller två barn som står mitt emot varandra och klappar vissa mönster och rytmer till sång eller ramsor. En del av lekarna går bara ut på att utföra leken, medan andra är utslagningslekar där person efter person åker ut och det till slut finns en vinnare kvar.

LEVANDE TRADITION!

Det faktum att alla dessa lekar förs över från barn till barn, utan skriftlig förlaga och till största del utan vuxnas inblandning, gör att lekarna ständigt är utsatta för förändring. Det finns en mängd olika varianter och det finns små och stora skillnader mellan hur lekarna utförs på olika skolgårdar.

Ändå är det slående hur lika de är. Den som lekte lekarna på 70-talet eller i början av 80-talet när de lektes som allra mest, kan häpna över hur mycket man känner igen. Det är i princip precis samma lekar.

NYA INFLUENSER

På 2000-talet har även inslag från sportvärlden tagits upp bland lekarna, såsom fotbollsramsor och cheerleadingnummer, samt koreografier till popmusik. Trots att dessa hämtats från vuxenvärlden, via till exempel fotbollstränare, cheerleadinglärare och Youtube, behandlas materialet på samma sätt som de tidigare beskrivna lekarna, och uppgår därigenom i barnens egen repertoar.

EXEMPEL PÅ KLAPPLEKAR

So makaroni eller *San Makadam so färy*: Kanske den mest spridda klappleken i Sverige under 80-talet. Den finns på många håll i Europa. En etnolog som träffade

på den i en by i norra Grekland frågade barnen var de hade lärt den. "Av en svensk flicka som bodde i det där huset i förra sommaren!" blev svaret. Lekens ursprung är oklart, men man anar engelskan. En tidig variant som några flickor i Gällivare lärt på ett ridläger i Umeå var *Sun makadam to fairy*.

Si si komplejni: Den här leken har kvar särskilt mycket av de engelska språkljuden. Bland ovan nämnda flickor i Gällivare kallades den *Sissy lady*. Den fanns tidigt i USA och Kanada, där den 1963 tecknades ner av folkloristen Edith Fowke. Den finns nedtecknad i flera olika amerikanska samlingar av barnlekar. *Say say oh playmate* sägs ha varit en av de vanligaste och mesta omtyckta klapplekarna bland småskolebarn i Los Angeles i mitten av 80-talet, och det oavsett deras språk och kultur bakgrund. Där hette den *Sissy come play me*. Andra källor berättar att den lektes redan i mitten av 50-talet och texten i den versionen antyder att den från början kommit från Storbritannien. Och mycket riktigt, där finns visan "*Playmates*" som skrevs 1940.

Anne Diane eller *Anne Liane*: Detta var en av de första klapplekar med underliga ord som spreds i Sverige från mitten av 70-talet. Också här finns tydliga spår av engelska.

Flee fly flow: Denna har bland annat sjungits/lekts av grekiska pojkar i Makedonien och av scouter i Australien – och hörts som ramsa i Bolivia. 1960-1970-tal. I Sverige spreds den bland annat genom ett avsnitt av tv-serien "Lära för livet", om en klass i årskurs 9. Serien visades två gånger 1977. I Los Angeles finns en variant upptecknad: "Eeny meeny popsadeeny, oo pop popsadeeny, education, liberation, I love you, tutti frutti".

INNAN NI LYSSNAR

- Inventera! Vilka klapp- rim- och sånglekar kan ni?

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Viggo berättar för Shima om valsången och skickar en inspelning. Leta på nätet och se om ni kan hitta inspelningar av valsång.
- Shima berättar att det har börjat en ny flicka i klassen och det tycker Viggo inte om. Varför tror ni att han reagerar som han gör när han får Shimas inspelning?
- Peggy bjuder på semlor för det är Fettisdagen. Varför äter vi semlor? Ta reda på mer om semlans historia.
- Känner ni igen några av klapplekarna och lekramorna i programmet? Gör en lista på några olika klapp- och rimlekar och gör en undersökning om vilka många känner till. Fråga gärna barn, tonåringar, vuxna och äldre och se om de svarar olika.
- Varför tror ni att Aron berättade fäniga historier de första gångerna han och Viggo träffades? Tror ni att han slutar, med det när han och Viggo har lärt känna varandra?

VAGGVISOR OCH HEJARAMSOR

Musik speciellt riktad till barn är ett rätt modernt fenomen. Förutom vaggvisor och "pedagogiska" sånger som t ex alfabetvisor, så kom de flesta barnvisorna i äldre tid från vuxenvärlden och råkar vara sådana som slog an på barn. Ofta traderades de och blev nonsenstexter. Samma fenomen som att många "palningsramsor" i själva verket är förvrängningar av latinska böner!

Visor för att få barn att sova, för att trösta eller roa dem är de som fått djupast fäste i den folkliga vistraditionen eftersom det har funnits samma behov av dem i alla tider och i alla kulturer.

Vad som utmärker vagsånger:

- Lågt läge (tonhöjd)
- Repetitiva (korta motiv som återkommer)
- Litet tonomfång
- Upprepad fallande melodik som landar på grundtonen
- Undvikande av melodiska/harmoniska spänningar
- Melodierna är enkla och texterna är korta = lätta att lära in och sjunga

Dessa drag finns i både svenska och europeiska vaggvisor och även i många andra länders. Men det finns undantag, till exempel vaggvisor bland Ba Benzele (pygmé-folk i Centralafrika) där vaggvisor faktiskt sjungs i högt tonläge, samtidigt som de bygger på korta motiv och kretsar kring grundton. Även det höga tonläget kan dock vara lugnande – tänk på hur man "lägger upp" rösten för att låta snäll när man pratar med små barn. Vad som upplevs som lugnande är naturligtvis kulturellt betingat.

Flera äldre vaggvisor är från början vallvisor, där har alltså funktionen ändrats med tiden. Eftersom vaggvisorna är en vardagsvara som fått anpassas till situationen och till barnet man sjöng för har det uppstått många personliga och lokala varianter. Många kunde sjungas till samma melodi.

Ojämförligt mest använd är Fiskeskärsmelodin ("Ro ro till fiskeskär"). Den tycks gå tillbaka till medeltiden, åtminstone är den nästan identisk med en melodi som finns nedskrivet i ett medeltida franskt manuskript. Melodin har haft en enorm utbredning som folklig melodi i Norden – i Finland kallas den Kalevalamelodin och går i 5/4-delstakt! I Sverige har vi inga tidiga uppteckningar av den men vi vet att den har sjungits i alla fall sedan 1700-talet. Bellman använde den till "Vaggvisa för min son Carl". En upptecknare i Norsjö i Västerbotten skriver i början av 1800-talet att vaggvisor sjunges allmänt i trakten till olika varianter av Fiskeskärsmelodin.

Många som skrivit barnvisor och vaggvisor har varit kvinnor (till skillnad från inom konstmusiken som nästan helt domineras av män), men en man utmärker sig med flera visor som vi ännu sjunger: den finlandssvenske författaren Zacharias Topelius (1818-1898).

Han har till exempel författat "Sov du lilla videung" vilken har sjungits till olika melodier men den som blivit mest känd är den som komponerats av Alice Tegnér. Topelius har också skrivit den omtyckta "Rida, rida ranka" som bygger på en folklig ramsa.

De äldre folkliga vaggvisorna är alltså anonyma. De som senare komponerats för barn kan också låta gamla och "folkviseaktiga" utan att vara särskilt gamla. T. ex. "När trollmor har lagt de elva små trollen" som skrevs av Margit Holmberg (trol. tidigast publicerad i *Nu ska vi sjunga* 1943). Den har spelats in på många skivor.

INNAN NI LYSSNAR

- Vilka vaggvisor känner ni till? Brukade någon sjunga vaggvisor för er när ni var yngre.
- Kan ni några hejaramsor? När använder ni dem?

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Peggy har tandvärk... det finns sånt som man kan sakna när man är på resa, i alla fall om man reser med en båt. Kom tillsammans på fler varor och tjänster som Peggy, Viggo och hans mamma kanske saknar.
- Varför tror Peggy att många vaggvisor handlar om sorgliga och skrämmande saker?
- Även om texten i vaggvisan inte är sorglig så går ofta melodin i moll – varför tror ni att det är så?
- Vilken uppgift har en hejaramsa eller hejarklack?

EMIGRATION I ORD OCH TON

Mellan 1850-1930 utvandrade långt över en miljon svenskar, den absoluta majoriteten till Nordamerika och USA. Fattigdom och svält var den avgörande anledningen för den stora majoriteten, exempelvis ökade antalet emigranter dramatiskt efter två år av missväxt i slutet av 1860-talet. För många blev också Amerika – som också kallades för "Den nya världen" – en symbol för friheten. Många lämnade Sverige för att komma ifrån kyrkans makt, värnplikten eller politisk ofrihet. För en del var det äventyret i att söka lyckan i främmande land som lockade.

I spåren av emigrationen växte det fram en folklig visdiktning som brukar kallas för emigrantvisor. Emigrantvisorna fick stor spridning tack vare skillingtrycken, vars storhetstid sammanfaller med utvandringsepoken. Innehållet i de visor som på olika sätt handlar om emigrationen är varierande. Emigrantvisorna behandlar såväl förväntningarna på ett lyckligt liv i det nya landet som de vemodiga känslorna inför att lämna hemlandet. Till de kändaste emigrantvisorna hör utan tvekan "Vi sålde våra hemman", som än idag är vanlig i många visböcker.

De som emigrerade till USA fick påminner i många avseenden om sjömännen. De vågade bryta upp från hemmet för att söka sig ut i världen. I brev, eller i den mån de återvände hem, så förmedlade emigranterna berättelser och intryck från ett främmande land och

de kunde slänga sig med ett för de flesta svenskar då främmande språk. Liksom i sjömansvisan används i sångtexter om utvandrade svenskar ofta engelska ord, som ett sätt att skapa distans till det forna hemlandet. Svensk-amerikanen har succesivt glömt sitt modersmål och kompenserar med glosor ur sitt nya språk. "Amerikabrevet" av Ruben Nilsson och "Very welcome home mr Swanson" av Lasse Dahlquist är två exempel.

En av många unga svenskar som emigrerade till USA hette Joel Emanuel Hägglund. År 1902 lämnade han hemstaden Gävle och gav sig västerut. Kanske kunde hans drömmar om sitt nya hemland formuleras som i Emigrantvisan "Jag reser till Amerika";

Där finns ej länsman, björn och varg

Ej gällstugor med mer

Konkurs vet ingen av,

Ty guld man muddrar upp som lera,

Likt gräset här

Finns socker där

Och kaffe lär

Som enebär

På buskar utan allt besvär

Få plockas i vår hage

Men verkligheten blev för många emigranter en annan än förväntningarna. Istället för rikedom väntade hårt arbete. Många blev lurade på sina tillgångar och nyanlända emigranter utsattes för främlingsfientliga stämningar. Joel Emanuel Hägglund – som amerikaniserade sitt namn till Joseph Hillstrom – levde ett kringflackande liv som bland annat byggnadsarbetare, skogshugare och hamnarbetare. Genom arbetet kom han i kontakt med den framväxande arbetarrörelsen. Som Joe Hill blev han en av de kändaste företrädarna för fackföreningen Industrial Workers of the World (IWW). Joe Hill använde framförallt sången som vapen. Han skrev kampsånger som han själv framförde på arbetarmöten. Flera av hans sånger – "Svarta präster", "Rebellflickan", "Luffaren" m fl – blev spridda och omtyckta och finner än idag en ny publik. Så sent som 2010 spelade visångaren Lucas Stark in skivan "Strejk i paradiset" med tolkningar av Joe Hills sånger. 1914 dömdes Joe Hill till döden, anklagad för ett mord som han själv nekade till att ha begått. Mycket talar för att Joe Hill var oskyldig till mordet, men att det fanns starka krafter i det amerikanska samhället som gärna såg att den populäre visångaren och fackföreningskämpen försvann. Efter ett år i fängelse avrättades Joe Hill i Salt lake city den 19 november 1915.

Sedan emigrationsåren har Sverige utvecklats från ett fattigt bondesamhälle till att vara ett av världens rikaste länder. Idag är det människor på flykt undan krig, förtryck, svält och fattigdom som invandrar till Sverige

för att söka sig en bättre framtid. Dagens invandring till Sverige är i mångt och mycket en spegelbild av vår egen historia och det är lätt att dra paralleller till den verklighet som mötte våra förfäder i Amerika för mer än hundra år sedan. Precis som (åtminstone den tidigare vågen) svenska invandrare i USA på 1800-talet bosatte sig i samma byar och enades kring ett gemensamt språk och gemensam kultur; är det idag vanligt att invandrare söker sig till samma bostadsområden som sina landsmän. Hemlandets musik blir både ett sätt att hålla fast vid en egen identitet (och kanske också ett sätt att lägga övriga motsättningar och olikheter åt sidan) samtidigt som den ger möjlighet att visa upp sin särart inför sitt nya land. Invandringen har följaktligen inneburit nya kulturella impulser till Sverige, till exempel inom musiken. Dessvärre tvingas de som invandrar till Sverige att utstå främlingsfientlighet och rasism, precis som de emigranter som anlände till USA för 150 år sedan.

Ett sätt att hålla fast vid den nationella identiteten är att organisera sig i olika föreningar med anknytning till hemlandet. Persiska kvinnoföreningen, Makedonska föreningen och Hällefors finska förening är bara några exempel på föreningar verksamma i Sverige. Flera av dessa föreningar håller hemlandets musik levande för sina medlemmar genom fester och andra tillställningar. Gemensamt för de tre föreningar som nämnts ovan är att de, liksom många liknande föreningar, även driver egna närradiostationer där den egna kulturen kan ges spridning.

Majoriteten av alla de som lämnade Sverige under 1800-talet och 1900-talets början stannade i staterna, men närmare 200000 återvände till Sverige. I Svenskt visarkivs samlingar finns flera intervjuer med musiker som tillbringat mer eller mindre långa perioder i Amerika under emigrantåren. Med sig i bagaget till staterna hade de sin musikaliska repertoar, och det fanns svenska musiker som i huvudsak verkade för en svenskättad publik. Ett stort skivbolag som Columbia gav ända fram till 1952 ut skivor särskilt riktade till en icke-engelskspråkig publik (i skivserien F som i Foreign). Den svenske dragspelaren Edvin Jahrl var en ofta anlita musiker, som med orkestern "Nyhetskvintetten" under 1920-talet spelade in skivor för en skandinavisk publik. Men säkerligen hördes dessa skivor även av amerikaner med annat ursprung, och låtar och visor från Sverige har utgjort en del av den omtalade "smältdegeln" av musikaliska influenser från världens alla hörn som varit en förutsättning för den folk- och populärmusik som utvecklats i USA. Omvänt kunde de musiker som återvände till Sverige ha "Square dances" och andra låtar på repertoaren med sig från landet i väst.

Under emigrationsåren var det också en del svenskar som utvandrade till Nya Zeeland, Canada, Australien och Sydamerika, men det är knappt mätbart i statistiken och har heller inte gjort några synbara avtryck i visdiktningen.

INNAN NI LYSSNAR

- Att emigrera betyder att man flyttar till ett nytt land. Vilka olika länder eller platser kommer ni i klassen ifrån?
- Många som flyr eller emigrerar gör det för att de måste; fattigdom, krig eller förföljelse är några orsaker. Men om du skulle välja att flytta någon annanstans bara för att du ville och kunde, vart skulle du då vilja flytta? Tänk efter själv en liten stund, berätta sedan för en kompis varför du vill flytta till just det landet eller den platsen, berätta sedan för alla.

NÄR NI HAR LYSSNAT

- Vad betyder ordet emigrera? Vem är emigrant? Vad heter motsatsen till emigrera?
- Peggy ringer till Kustbevakningen för att rapportera om den övergivna båten. Vad är kustbevakningen?
- Peggy berättar för Viggo att människor i alla tider har flytt över havet – idag lämnar människor den afrikanska kontinenten för att ta sig till Europa, men för tvåhundra år sedan var det fattiga européer som flydde till Amerika. Samtal, rita och skriv om varför människor flyr.
- Emigrantvisorna berättar både fantastiska historier om guld och gröna skogar, men lika ofta om sorgliga händelser och olycka som kunde drabba den som flytt till ett nytt land. Varför var det så?
- Viggo funderar på om man kan förbjuda fattigdom. Kan man det? Ta reda på vad FN:s deklaration om mänskliga rättigheter säger att alla människor har rätt till. Hur tycker ni man ska göra för att ingen ska behöva svälta eller inte ha tak över huvudet?
- Många visor och låtar handlar om hemlängtan och saknad. Om du reser bort länge eller kanske flyttar till en ny plats, vad skulle du sakna och längta efter?
- Fotografera eller rita av de tre saker som du absolut inte kan vara utan. Berätta för en kompis eller för klassen vad du har valt och varför.